

Владислав ТИМІНСЬКИЙ

ПОСТРАДЯНСЬКЕ МІСТО ЯК УРБАНІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Проблеми постіндустріального розвитку

Актуалізація. Що станеться з містом, в якому закрився завод?

Якщо ви мешканець малого чи середнього індустріального соцієста¹, описана ситуація прозвучить наче вирок. Адже завод чи група заводів були містоутворюючою (а разом з тим, — і «змістоутворюючою») базою майже 75 % від загальної кількості українських міст! Це вражаючі за площею території, що акумулювали значні трудові та інтелектуальні ресурси (особливо, якщо зважити на те, що переважна більшість таких міст обслуговувала стратегічно важливі напрямки військово-промислового комплексу колишнього СРСР). Робота на заводах різного профілю становила основу життєдіяльності містян, будучи запорукою стабільності, добробуту та успішної кар'єри. Водночас, саме нарощування промислових потужностей безпосередньо впливало на інтенсивність розбудови індустріального міста: збільшення житлових та культурних будівель, рекреаційних зон. Радянська планова система економіки працювала наче машина, максимально жорстко «кодуєчи» кожний свій функціональний елемент. Її чітка ієрархія була, водночас, основою стабільності та, як показала згодом історія, — найбільш вразливим місцем.

Після розпаду СРСР та початку тотальної кризи, що поглинула колишні союзні республіки (у тому числі, й Україну) на початку — в середині 1990-х, проблема майбутнього «поселень при містоутворюючих промислових підприємствах» [1] перетворилася на один з найбільш драматичних епізодів історії незалежної України (*рис. 1*). Адже за радянських часів прецедент обговорення варіантів сценарію розвитку таких «поселень при заводах» за інших соціаль-

¹ «Термін «соцієста» перестав використовуватися у містобудівній теорії, приблизно, з 1950-х. Однак при проектуванні, будівництві та експлуатації міст (особливо, так званих «галузевих» або «монофункціональних міст») впродовж усіх наступних років, аж донедавна, не переставали використовуватися принципи, що були сформовані в надрах радянської системи» [3].

но-культурних та політико-економічних умов, аніж ті, що обумовили їх виникнення, не міг виникнути в принципі. Подібний дискурс автоматично означав би зраду офіційній ідеології СРСР з її плановою системою економіки та лінійним розгорненням історії (в якій майбутнє мислилося як закономірне продовження теперішнього). Однак, коли на початку 1990-х містяни соціалізм залишилися сам-на-сам з фундаментальним питанням «Як жити далі поза системою?», знаходження відповіді з теоретичних концепцій науковців враз перетворилося на одну з умов виживання [2].

Сьогодні, майже 25 років потому, описана проблема, здавалося б, втратила свою гостроту та актуальність: природний відбір зробив свою справу — «вижили найсильніші». Однак, ситуація, що відбулася на початку незалежної історії нашої країни з трьома чвертями українських міст та їх жителями, потребує комплексного аналізу та осмислення. Адже відповіді на питання: «Чи є у пострадянських міст майбутнє?» Україна не має досі. Водночас, сподівання на те, що проблему вирішать західні експерти та їх універсальні програми розвитку, також себе не виправдали. Вочевидь, означену проблему слід вивчати, опираючись на принципово інші підходи, аніж ті, що були сформовані в радянській ідеології та панують у свідомості суспільства й сьогодні, включаючи намагання формального реформування системи за допомогою «трендових» прозахідних стратегій.

Адже формально-просторова та соціально-культурна структура міст Європи формувалася протягом століть, за рахунок чого «...тканина сучасного (європейського. — В. Т.) міста вся просякнута відносинами, що реалізують традиційні зразки, правила, законодавчі норми, проектні та програмні орієнтації. Все це закріплено й ментальністю городян та городянок, і законодавством» [4, с. 32]. У той час, як протягом 70-и років радянської влади та 25-и років «неодемократії» (а це загалом майже століття), традиції побудови міських спільнот та громад викорінювалися та майже не розвивалися. Як наслідок — критично низький рівень суспільної активності жителів пострадянських міст, без якої процес розробки стратегій розвитку неможливий в принципі.

Базовим принципом, на якому побудовано розгорнуте в статті міркування щодо актуальності проблеми майбутнього пострадянських міст, є комплексність взаємозв'язків усіх елементів мережевої структури розселення (світової, регіональної, локальної), що складається в сучасному світі [5]. Це, з одного боку, перетворює дану проблему на геостратегічну (таку, що стосується всієї світової спільноти як цілого), з іншого, — відкриває значні перспективи та можливості для місцевих громад та дослідників щодо розробки програм та стратегій включення таких міст до світової урбаністично-комунікативної мережі. Таким чином, очевидно, що дана проблема є не лише внутрішньодер-

1. Розиматований цех заводу «Калькулятор». Сучасний вигляд.
Світловодськ Кіровоградської області

жавним «головним болем» України; вона потребує нагального розгляду, як мінімум, у ракурсі всього пострадянського простору, як максимум — в контексті постіндустріального урбаністичного розвитку в цілому.

Теоретичні рамки. Перш ніж перейти до аналізу загального питання «Чи є у пострадянських міст майбутнє?», необхідно зафіксувати принциповий підхід до розуміння кожного зі складових елементів заявленої проблеми: що є пострадянське місто та що розуміється під його майбутнім?

Пострадянське місто. Виходячи з визначення, наведеного М. Г. Меєровичем: «Соцмісто являє собою містоутворююче промислове підприємство та поселення працюючих на ньому» [1], постає вкрай важливе запитання: чи є соціалістичне місто взагалі містом, а не лише територіальним додатком до заводу чи комплексу заводів? Чи має воно достатні «міські риси» для того, щоб бути містом незалежно від зв'язку з промисловим підприємством (рис. 2)?

Фундаментальна проблема пошуку відповідей на дані питання полягає в тому, що переважна більшість підходів побудована на дослідженні та критиці соцміста з точки зору його невідповідності пануючим сьогодні ідеологічним «стандартам» ліберально-демократичного міста західного типу. В Україні протягом майже 25 років намагаються побудувати європейське суспільство, а ра-

зом із тим, і європейські міста. Орієнтуючись при цьому на західні моделі, що були актуальні чверть століття тому та базувалися на ідеології споживання, а також не враховуючи принципову відмінність різних традицій управління та життя в різних містах України, що склалася в процесі історичного розвитку регіонів. Однак, намагання швидко скопіювати західноєвропейську чи американську моделі життєустрою (що здавалося б автоматично вирішить проблему побудови «власного» вектору розвитку країни в цілому) знову і знову натикаються на неможливість повноцінного втілення, оскільки, як показує нам історія, не можна лише адміністративно-законодавчими методами штучно зімітувати процеси, що в західній урбаністичній традиції відбувалися протягом століть. Яскравим підтвердженням цього є зведення нанівець муніципального руху в українських містах середини 1990-х — початку 2000-х, у першу чергу, через відсутність дієвих механізмів впровадження муніципальних стратегій та готовності до змін основного елементу й рушійної сили подібних процесів — містан¹.

Виходячи з тези В. А. Нікітіна «...(місто. — В. Т.) стає своєрідним концентрованим втіленням цивілізації, і зміна типів цивілізації визначає зміну типів міста» [4, с. 28], можна зробити висновок про те, що поняття «місто» не є універсальним та статичним і розуміється в кожній цивілізаційній моделі по-різному (постійно трансформується та модифікується). Таким чином, соцмісто (як універсальна модель радянського містобудування) — це формально-просторове втілення домінуючої упродовж майже всього ХХ ст. ідеї індустріальної цивілізації. Наведена теза — принципова: саме розглядаючи соцмісто як певний артефакт соціокультурного феномену під назвою «індустріальна цивілізація», ми маємо змогу рефлексивно осмислити даний об'єкт з точки зору онтологічних принципів, на основі яких виникла дана типологія поселень, з урахуванням специфіки розуміння сутності поняття «місто»

¹ Відомий урбаніст та дослідник проблеми розвитку малих міст Росії, В. А. Глазичев неодноразово зазначав, зокрема, що ані місцевого самоврядування, ані муніципальної влади (як відмінної від державної) до сих пір в Росії створено не було: «Сьогоднішня схема, що описує державну машину, передбачає дворівневу модель: центральна влада та регіон. Два рівні. Третій рівень — муніципальний — номінально виведений за рамки державної машини. «Номінально» — тобто через текст закону. А от у позатекстовому просторі — свідомість людей, що проживають у цих «муніципіях» — не сприйняла текст всерйоз: як жили, так і живуть <...> Виявляється, що муніципальний горизонт соціального буття ще тільки необхідно спроектувати як базову форму взаємодії громадянського суспільства та держави» [6]. Наведена точка зору В'ячеслава Глазичева цілком справедлива й для ситуації в українських містах, з огляду на спільне радянське минуле та схожість намагань «консервації» управлінських принципів цього минулого чиновницьким апаратом сучасної влади (при чому — у різних сферах: економічній, соціальній, культурній, політичній та ін.).

*2. Виробничий корпус «Радіозаводу». Сучасний вигляд.
Світловодськ Кіровоградської області*

в домінуючій логіці відповідного історичного періоду. Такий підхід дає змогу досліджувати проблему створення майбутнього пострадянських міст, а не розробляти чергові програми та стратегії «продовженого теперішнього», суть яких — намагання штучно оживити урбаністичний організм (соцмісто) за первинною схемою та логікою його виникнення, в реаліях принципово іншої цивілізаційної моделі.

Таким чином, можна констатувати наступне: після того, як наприкінці ХХ ст. відбулася зміна цивілізаційних типів (перехід від індустріальної до постіндустріальної епохи) [7] місто залишилося без ідеологічної та змістотворюючої основи, тобто опинилося в ситуації переходу до іншого типу свого існування. Однак, складність цього процесу для соцміст — «поселень при містоутворюючих промислових підприємствах» — полягає в тому, що їх функціонування принципово не мислилося поза плановою економікою, домінуванням містобудівного підходу¹ та концепцією єдиної системи розселення. «Руйнація Радянського Союзу та взаємовідносин всередині мережі розселення зробило пострадянські міста неповноцінними. Мається на увазі, що, з одного боку, в цих містах давно відсутня та основа, котра визначає життєвість європейських міст, тобто той прошарок територіальних громад, по відношенню до яких

¹ «Радянська практика використовувала лише один підхід до управління розвитком міст — містобудівний — та відповідну йому єдину систему засобів, закріплену в наборі містобудівних нормативів. Урбаністика, регіоналістика та інші системи програмно-проектного та дослідницького мислення, що стосувалися розвитку міст та територій, знаходилися у стані зародку» [3].

тільки й має сенс розмова про місцеве самоврядування. <...> З іншого боку, пострадянські міста не включені в міжнародні процеси глобалізації, саме в контексті котрих можна осмислено говорити про програми розвитку» [4, с. 33].

Починаючи з 1990-х постсоціалістичні міста, таким чином, знаходяться у невизначеному стані «продовженого теперішнього», так і не сформувавши концепцію свого майбутнього.

Майбутнє. Наступна принципова теза даного міркування: майбутнє не передбачене апіорі; воно є наслідком роботи по його творенню. З точки зору лінійної парадигми часу-простору взагалі та історії зокрема, що була домінуючою в науці та культурі індустріальної цивілізації ХХ ст. (у тому числі, в радянській ідеології), наведений принцип здається досить дивним. Адже очевидність завтра як запрограмованого п'ятирічками майбутнього не викликала особливих сумнівів та роздумів.

Однак, у контексті концепцій неоднорідності та фрагментованості середовища життєдіяльності сучасного соціуму, майбутнє розуміється не як попередньо спланована системою даність, а як результат певної проектної (в широкому розумінні) роботи. Виходячи з цього, слід відокремити «майбутнє» (результат акту свідомого творення) від того, що на одному з семінарів Foundation for Future¹ Володимир Нікітін визначив як «продовжене теперішнє»: механічної трансляції елементів минулого та намагання якомога довше зберегти сформовані в попередньому цивілізаційному типі зв'язки без осмислення факту їх недовісності в сучасних реаліях.

З цієї точки зору, пострадянські міста все ще перебувають у стані «продовженого теперішнього» за відсутності осмислених проектних дій, спрямованих на створення програм їх майбутнього. «Зникнення чи ослаблення функціонального навантаження пострадянських міст поставило перед багатьма з них проблему самовизначення — формування уявлення про місію та стратегію розвитку, що виходить далеко за рамки ментальності, що склалася, та рівня підготовки як чиновників, так і жителів міст. <...> Вважаємо, що до усвідомлення місії та розробки стратегії міста можна прийти тільки шляхом організації комунікації, так як і місія, і стратегія є похідними від розуміння місця та його історії або історичної ситуації, світових глобальних тенденцій, що стосуються розвитку устрою самого міста, можливостей роботи з ресурсами свого розвитку» [4, с. 33].

Висновки. Резюмуючи актуальність викладеного вище, вкрай важливо наголосити на тому, що між, здавалося б, далекими від сьогоденних життєвих ре-

¹ Отримати інформацію про діяльність громадського проекту Foundation for Future та його учасників можна на сайті: <http://f4f.com.ua/>.

алій теоретичними концепціями та конкретними міськими практиками існує безпосередній зв'язок, і саме від його дієвості залежить ефективність реалізації останніх. При цьому, акцент діяльності міських спеціалістів, урядовців, підприємців та активних громад міста має бути зроблений саме на побудові мережі життєздатних взаємозв'язків, а не фіксуватися на окремих розрізнених предметах чи їх сукупностях, навіть у вигляді програм розвитку, скопійованих чиновниками, переважно, з європейських чи американських прототипів.

Таким чином, першочерговим завданням, що стоїть перед пострадянськими містами є створення функціонуючої комунікативно-діяльній платформи, яка об'єднувала б ініціативи громади з потенційними інтересами бізнесу на основі аналітичної роботи по дослідженню реальності реалізації перспективних проектів — складових загальної стратегії. Даний процес можливий лише за умови чіткого усвідомлення тих принципів позицій, про які вже йшлося у статті:

– соціум — це модель міського утворення, що відображала логіку індустріальної культури (основи радянської містобудівної ідеології);

– ця модель не має майбутнього апіорі (вона може існувати лише в «продовженому теперішньому»), оскільки її ідеологічна та змістоутворююча основа була зруйнована, а вироблення нової місії міста потребує осмислених проектних дій (процесу свідомого творення), що базувалися б на рефлексивному усвідомленні новітніх цивілізаційних процесів та тих принципів, котрі формуватимуть новий тип міст та взаємозв'язків між ними;

– усвідомлення громадою міста своєї унікальної місії в новому цивілізаційному типі, що формується в сучасному світі, є першим кроком на шляху до створення справжнього майбутнього міста.

Усім мешканцям українських міст потрібно усвідомити, що жодна дієва стратегія не може бути створена лише одним з акторів міського розвитку. У цьому контексті надзвичайно важливим та перспективним видається вироблення конструктивних схем налагодження такої спільної взаємодії. Адже, на сьогодні ми не маємо фахівців, що мали б навик роботи не з фрагментованими об'єктами чи предметами своїх досліджень, а з цілісними процесами та принципами, котрі мислилися б як основа творення майбутнього. Знаходження балансу між двома феноменами сучасності — персональністю, а не універсальністю, з одного боку, та взаємодоповнюваністю, а не конкуренцією, з іншого, — відкриває можливість створення комунікативно-діяльній структури пострадянських міст України, та розробки програм їх включення у світову урбаністичну мережу. Початок даного процесу — відповідь кожного з нас на питання «Чи не прийшов вже час перейти з пасивного режиму очікування в активну опцію творення?» Однак, як вже було згадано попередньо, зімітува-

ти пробудження неможливо. Його можна лише пережити. Це варто усвідомити та сприйняти, адже, як влучно зазначив американський архітектор та критик Альберто Фойо в одній зі своїх лекцій у Києві «вже надто пізно бути песимістами».

1. *Меерович М.* Градостроительство как средство обеспечения национальных программ пространственного развития страны // Проект и реализация — гаранты безопасности жизнедеятельности: Труды общего собрания РААСН. — СПб., 2006. — Т. 1. — С. 89–93.

2. *Боднар Дж.* Будапешт кінця тисячоліття: Метаморфози міського життя / Пер. з англ. // Аналіз міста: Київ. Урбаністичні студії. — К., 2012. — С. 15–41.

3. *Волков А., Германович А., Прохорова И. и др.* Разработка модели управления развитием моногородов как элемента промышленной политики в условиях экономического кризиса на примере г. Байкальск: Реферат. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mos-tenders.ru/>.

4. *Никитин В., Никитина Е.* Принцип города: организационное представление. — Тольятти, 2000.

5. *Никитин В., Чудновский Ю.* Основание иного. — К., 2011.

6. *Глазычев В.* Проектные формы креативного мышления: курс лекций [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.glazychev.ru/courses/pfkm/pfkm_records.htm.

7. *Кравченко А.* Культурология: учебное пособие для вузов. — 3-е изд. — М., 2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.countries.ru/library/twenty/postind.htm>.

Анотация. У статті актуалізовано проблему майбутнього пострадянських міст, базуючись на принципових схемах аналізу соціста як урбаністичного феномену, що втілював унікальну містобудівну логіку домінуючої протягом ХХ ст. індустріальної цивілізації; розглядає специфіку проектування майбутнього пострадянських міст як комплексний процес створення передумов для співіснування основних акторів міського розвитку.

Ключові слова: пострадянське місто, містобудівна логіка, проектування.

Аннотация. В статье актуализирована проблема будущего постсоветских городов, базируясь на принципиальных схемах анализа соцгорода как урбанистического феномена, который воплощал уникальную градостроительную логику доминирующей на протяжении ХХ в. индустриальной цивилизации; рассматривает специфику проектирования будущего постсоветских городов как комплексный процесс создания условий для совместной жизнедеятельности основных акторов городского развития.

Ключевые слова: постсоветский город, градостроительная логика, проектирование.

Summary. The article devoted to the problem of the future of post-Soviet cities and based on fundamental analysis schemes of «socialist city» as an urban phenomenon that embodies the unique logic of urban planning of the industrial civilization that was dominated in the XX century's culture. It discusses the specific of developing and programming of post-Soviet cities' future as an integrated process of developing the conditions for collaborative life of the urban development's main actors.

Keywords: post-Soviet cities, logic of urban planning, design.